

Könyv a felvidéki magyar citerákról

Borsi Ferenc: *A magyar asztali citera*. Csemadok Művelődési Intézete, Dunaszerdahely, 2010

Borsi Ferenc gyerekkora óta a pengetős hangszerek megszállottja, s a citerák és tamburák iránti szenvedélye azóta, hogy világot látni indult, nem csökkent, sőt, zenetörténeti, hangszer-történeti megalapozást nyerve még ki nem taposott utakra, új szakmai kalandokra inspirálta az egyszerű volt csókai citerás fiút. Borsi Ferenc Magyarországra költözése után fedezi fel a múzeumi raktárakban és falusi padlásokon porosodó, szüette, gyakran szakadozott húrú, szétnyárjadt népi hangszerek felbecsülhetetlen művelődéstörténeti értékét, és hamarosan szakszerű felmérésükhöz, rendszerezésükhöz fog. Ekkorra már alap- és középfokú tambura- és citeratantervet tudhat a magáénak, oktatóként, népművelőként, előadóművészként országos (el)ismertségnek örvend, s szakmai tanácsadóként, népzenei versenyek, vetélkedők bírálóbizottsági tagjaként, nyári táborok népszerű vezetőjeként Bácska- s Bánát-szerte szívesen látott vendég. A népi citerajátékról írt első tanulmánya is idehaza lát napvilágot, 1998-ban a *Létünkben*. Citeratörténeti kutatásaihoz újabb lökést ad a TAKT felkérése, hogy készítse el a temerini citerák tipológiáját. A terepi gyűjtés során, melyben a temerini tájház munkatársai is segítséget nyújtottak, először került leírásra az ún. egymásra épített, kettős hangszekevényű citera, ennek a típusnak egykori meglétét csupán a Néprajzi Múzeum raktárában őrzött két példány őrzi, a hangszerkutatók előtt inkább belga, francia és norvég nyelvtérületről ismert. A helyi felfedezőutakat, méréseket, fényképezéseket, anketákat egy szerény, de fontos kismonográfia (*Temerini citerák*) követte 2008-ban, s ettől aztán mások is kedvet és ösztönzést kaptak. Úgy tudom, helyi erők bevonásával részben vagy teljesen összegyűlt már a szenttamási, a kishegyesi és a csókai anyag is, tehát lassan kikerekedik a kép, és hamarosan levonhatók lesznek az egész régióra vonatkozó hangszer-történeti tanulságok, nyilván összefüggésben az egész Dél-Alföld hasonló hangszer-

történeti jelenségeivel. Egy ilyen irányú későbbi szintézishez is adalékot nyújt Borsinak a kiskunhalasi citerákról 2009-ben megjelent tanulmánya a Thorma János Múzeum Emlékkönyvében. Borsi igen találóan ismeri fel az alkotás-lélektani és szociológiai analógiát *folklór* és *hangszer* között: „Népi hangszereink közül a citera az, amely elkészítésében leginkább hasonlítható a folklóralkotások létrejöttének mikéntjéhez. Az esetek túlnyomó többségében az alkotó maga készítette el zeneszerszámát egy meglévő minta alapján. Hogy milyen elemeket tartott meg, és milyen részeken változtattott, azt saját ízlése, lehetősége (tehetsége) és a közösségi minta (norma) szabályozta. [...] Leggyakrabban a muzsikálni vágyó maga készítette el hangszerét. Általában egyet készített, amely egész életén át kiszolgálta.” Persze jó anyagismeretekkel bíró ügyes mesteremberek (ácsok, bognárok, asztalosok) is készítettek citerákat, akár rendelésre is, így kezük munkája nyomán színes, rendkívül változatos, olykor meghökkentő egyéni leleménységről tanúskodó formavilág bontakozott ki.

A népi hangszerek történetében kevésbé jártas magyarok, de például az újabb időkben a Vajdaságba települt szerbek is hajlamosak a citerát sajátos magyar specialitásnak, afféle hungaricumnak tekinteni, talán elsősorban amiatt, hogy a Balkánon ma leginkább elterjedt lantféle hangszereken a húrokat mindenekelőtt a hangszer nyakán fogják le. A magyar citera azonban minden jel szerint szervesen illeszkedik egy nyugat-európai, s azzal együtt egy nagyobb, eurázsiai hagyományba. Vannak, akik egy Kijev környéki népvándorlás kori ötvösmunka ábráján is a citerát (vagy valamilyen pszaltériumszerű hangszert) és annak játékosát vélik felismerni, amiből akár az a következtetés is levonható, hogy a Levédiában élő eleink is gyönyörködhetek a citeraszóban. Mindez ugyan nem lehetetlen, azonban a hangszerre vonatkozó legkorábbi leírás viszonylag kései, 1774-ből való, a „tanuló Deákok s némely Parasztok” által kedvelt hangszernek nevezi, és a monochorddal hozza összefüggésbe, amely Európában legalább a középkor óta ismert. Nyugaton a magyar citerák távoli „rokonait” Flandriától Norvégiáig és Izlandig megtalálhatjuk (fogólapos, dobozszerű, érintőkkel ellátott hangszerek), ezzel szemben a távol-keleti (kínai csin, japán koto stb.) hangszerek fedőlapja általában domború.

Borsi Ferenc közelmúltban megjelent könyve a fenti művelődéstörténeti kérdésekhez is megadja a szükséges alapismereteket, s az asztali citera részeinek, építésének és hangolásának kérdéseiben is szabatosan eligazítja a csupán csak átlagos zenei műveltséggel rendelkező olvasót is. Közli azt az adatlapot is, amely mindenekelőtt azoknak nyújthat szakmai „számárvezetőt”, akik ezután kívánnak a hangszer tárgyyszerű kutatásába és leírásába fogni a maguk szűkebb környezetében. Mielőtt rátérne a felvidéki citerák

formai kérdéseire, bőséges képanyaggal illusztrálva bemutatja e hangszer Kárpát-medencei fő- és altípusait. Formai és szerkezeti jellemzőik alapján három alaptípust (hasáb-, kislejes és hasas citera) és huszonkét altípust mutat be, e csoportosítástól kategorikusan elválasztva az ún. alpesi (vagy stájer) citerát, amely koncertciteraként „az 1860-as években nyerte el mai alakját [...] és nem követi a monochord, és a belőle származó nyugat-európai hagyományos citerák formáját és méretarányait”.

A felvidéki anyag összesen ötvenhat citera formai-szerkezeti leírását, a hangszer létrejöttének történetét, körülményeit tartalmazza. Az adatfelvétel 2007 és 2010 között zajlott, s véglegesen még nem zárult le. Zárószavában a szerző megállapítja, hogy a felvidéki magyarság körében a hasas formájú hangszertípus messze a legelterjedtebb (a dokumentált anyag közel hetven százaléka), ezt követi a hasáb alakú citerák típusa. Lassú paradigmaváltást sejtet, hogy a két „klasszikusabb” forma mellett megjelent a táj hangszerkultúrájában a kislejes típus is. Természetesen a szerző kitér az altípusokra, a variánsokra, a típuskeveredésekből létrejött sajátos megoldásokra és a szokatlan egyéni leleményekre is. A könyv három józamatú beszélgetéssel zárul hodosi, tesmagi és jókai adatközlőkkel.

Mind a szerzőt, mind a kiadót elismerés illeti az úttörő jellegű munkáért. Az eddig publikáltaknál jóval nagyobb anyag jelzi, hogy a magyar citeratípusok rendszerezése elkezdődött ugyan, de egy viszonylag megnyugtató tipologizációig még bőven van tennivaló. Az ismeretes „politikai” körülmények következtében sajnos a könyv – melynek megjelenését a szlovák kultuszminisztérium dicséretes módon támogatta – címében félrevezető, ugyanis tartalma nem *általában* a magyar asztali citeráról beszél, hanem *in concreto*, annak *felvidéki* változatairól. Emellett a tüzetes, a szakszerűséget olykor már-már a hangszerek iránti, számomra rokonszenves szubjektív, lírai futamokkal ötvöző szakmunkának javára vált volna egy alaposabb szöveggondozás.